

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.3-2.34>**ВОЙТОВИЧ І.І.****МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
У СФЕРІ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ****METHODOLOGY AND METHODS OF STUDYING CORRUPTION CRIME
IN THE FIELD OF MILITARY SECURITY**

У праці досліджено методологічні засади наукового кримінологічного дослідження корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки. Пропонується під методологією дослідження протидії корупції у сфері воєнної безпеки розуміти сукупність принципів, підходів та методів пізнання, яка є найоптимальнішою для розв'язання дослідницьких завдань, пов'язаних з протидією корупційних злочинності у сфері військової безпеки. Запропоновано в рамках методології дослідження боротьби з корупцією у сфері військової безпеки зрозуміти поєднання принципів, підходів та методів пізнання, що є оптимальним для вирішення дослідницьких проблем, пов'язаних з протистоянням корупційній злочинності у сфері військової безпеки. Ефективна протидія злочинності в цілому, як і корупційній злочинності у сфері військової безпеки, неможлива без ретельних кримінологічних досліджень. Їх успіх залежить від адекватності обраного методологічного набору, за допомогою якого здійснюється когнітивний процес, методології. Методологія дослідження кримінологічних принципів боротьби з корупцією у сфері військової безпеки повинна розуміти сукупність принципів (об'єктивність, всебічність та повнота, історизм, складність, детермінованість, розвиток, єдність теоретичного та емпіричного, а також теорій та практик), підходи (комплексні, системні та синергетичні) та методи пізнання (загальнофілософський діалектичний метод; загальнонаукові методи: формально-логічні методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також абстракція, системно-структурні, історичні та порівняльні методи; конкретні методи наукових досліджень, серед яких основними є спеціальні. Методи юридичної науки (формально-правові, формально-догматичні, порівняльний метод, метод кримінологічного моделювання) поряд з методами інших наук, зокрема, соціології (метод опитування, дослідження документів) та статистичних даних (групування, узагальнення показників тощо)), а також історико-юридичний порівняльний метод, який на нашому МСУ є найбільш оптимальним для вирішення вищезазначених дослідницьких завдань, оскільки забезпечує надійні та науково обґрунтовані висновки щодо предмета дослідження, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності механізму за боротьбу з корупційною злочинністю у сфері військової безпеки в Україні.

Ключові слова: методологія, методи, корупція, злочинність, сфера військової безпеки.

The work has examined the methodological foundations of the scientific criminological research of corruption crime in the field of military security. It is proposed under the methodology for the study of anti-corruption in the field of military safety to understand the combination of principles, approaches and methods of knowledge, is optimal to solve research problems related to the opposition of corruption crime in the field of military security. Effective counteraction to crime in general, as well as corruption crime in the field of military security in particular, is impossible without thorough criminological research. Their success depends on the adequacy of the chosen methodological toolkit, through which a cognitive process is carried out, the methodology. The methodology for the study of criminological principles of combating corruption in the field of military security should understand the set of principles (objectivity, comprehensiveness and completeness, historicism, complexity, determinism, development, unity of theoretical and empirical, as well as theories and practices), approaches (complex, systemic and synergistic) and methods of knowledge (general philosophical dialectical method; general scientific methods: formal-logical methods of analysis and synthesis, induction and deduction, as well as abstraction, system-structural, historical and comparative methods; specific scientific research methods, among which the basic are special Methods of legal science (formal-legal, formal-dogmatic, comparative method, method of criminological modeling) along with methods of other sciences, in particular, sociology (method of survey, study of documents) and statistics (grouping, generalization of indicators, etc.)), as well as historical-legal comparative method that, on our do MCU is the most optimal for solving the above-mentioned research tasks, since it provides reliable and scientifically sound conclusions on the subject of research, as well as the formation of proposals for improving the effectiveness of the mechanism for combating corruption crime in the field of military security in *Ukraine*.

Key words: *methodology, methods, corruption, crime, military security sphere.*

Постановка проблеми. Конкретні криминологічні проблеми вирішуються в залежності від їх масштабу, або комплексними, або локальними дослідженнями. При цьому будь-які дослідження слід проводити за скоординованими програмами та використовувати надійні та порівнянні методи дослідження [1, с. 26].

Обрання тих чи інших методів дослідження залежить не тільки від криминологічної парадигми, але й від вихідної світоглядної позиції вченого. Вона складається із загального (громадянського) та спеціального (професійного) ставлення дослідника до об'єктів пізнання, залежно від приналежності дослідника до тієї або іншої наукової школи; а також з методів, прийомів і засобів, якими оперує дослідник для того, щоб пізнати той або інший об'єкт [2, с. 25]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку криминологічної науки слід відмітити збільшення уваги вчених до висвітлення її методологічних засад. Зокрема, питання методології криминологічних досліджень розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: В.С. Батиргарєєва, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Є.С. Жигарев, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, В.А. Ліпкан, С.Ю. Лукашевич, В.Ф. Оболенцев, В.В. Панкратов, В.М. Попович, П.П. Сердюк, О.Л.Тимчук, В.І. Шакурн та ін.

Вони зробили вагомий внесок у розвиток методології криминологічної науки. Водночас методологічні основи наукового криминологічного дослідження корупційної злочинності у сфері військової безпеки залишилися поза увагою науковців. Це в свою чергу обумовило вибір теми **мети дослідження** – дослідити методологію та методи дослідження корупційної злочинності у сфері військової безпеки.

Не менш важливу методологічну функцію виконують принципи наукового пізнання. Принципи, закладені у методах і методологічних підходах, покликані забезпечити концептуальність наукового дослідження своєю неспростовністю [3, с. 25].

Відтак, поряд з такими складовими методології пізнання проблем протидії корупційній злочинності у сфері військової безпеки, як методи та методологічні підходи, принципи слід визнати її базовим системоутворюючим елементом.

Концептуальність даного наукового дослідження своєю неспростовністю забезпечать такі принципи пізнання, як об'єктивності, всебічності й повноти, історизму, комплексності, детермінізму, розвитку, єдності теоретичного та емпіричного, а також принцип єдності теорії та практики.

Так, принцип об'єктивності вимагає дослідження кримінологічних засад протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки в їх багатогранності, складності та суперечливості, враховуючи істинні фактичні дані, які відповідають об'єктивній дійсності, як позитивні, так і негативні, незалежно від їх суб'єктивного сприйняття та оцінки.

Згідно з принципом всебічності й повноти соціальні явища та суспільні відносини, які виникають у процесі протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки, мають досліджуватися не відокремлено, а в їх взаємозв'язку та взаємодії з іншими явищами (інститутами). Зокрема, з державно-правовими явищами, розвитком економіки, політики, ідеології, культури, науки, техніки, освіти та ін.

Принцип історизму надасть можливість дослідити проблеми протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки не лише з точки зору сучасності, а й враховуючи особливості здійснення цієї діяльності в минулому та спрогнозувати можливі напрямки її удосконалення.

Керуючись принципом комплексності, наукове дослідження зазначеної проблеми проведеться не тільки з позиції кримінологічної доктрини, але й таких наук, як кримінальне право, філософія, соціологія, психологія, державне управління та ін.

Принагідно зауважимо, що у межах наукової спеціальності 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» вивчалися індивідуально-психологічні особливості осіб, які вчиняють корупційні правопорушення у кандидатській дисертації «Психологічні особливості виникнення та подолання корупційного делікту правоохоронців» вітчизняного вченого М.Д. Данчука (Хмельницький, 2007 р.), які представляють інтерес з огляду на предмет дослідження у контексті надання характеристики осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері воєнної безпеки в Україні [4, с. 6].

Дотримання принципу детермінізму є запорукою отримання нових наукових знань про соціально-економічні, політичні, культурно-психологічні, правові та організаційно-управлінські фактори корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки для удосконалення механізму протидії їй.

Відповідно до принципу розвитку процес розробки загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки розглядається у динаміці її змін під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх детермінант.

Принцип єдності теоретичного та емпіричного забезпечить цілісність структури даного дослідження, а також практичну перевірку пізнавальних проблем.

І, нарешті, виключно важлива методологічна роль належить принципу єдності теорії та практики, адже процес наукового пізнання обумовлюється завданнями і потребами практики. Саме практика є джерелом нових знань про проблеми протидії корупційній злочинності в сфері воєнної безпеки, критерієм їх істинності, а також кінцевим результатом пізнання.

Виходячи зі складності та багатогранності предмету дослідження (кримінологічні засади протидії корупції у сфері воєнної безпеки), слід підкреслити важливу роль у процесі його пізнання такого елемента методології, як методологічний підхід.

Вважаємо, що для розв'язання завдань даного дослідження воно має ґрунтуватися на комплексному методологічному підході, який забезпечить цілісність, всебічність та системність вивчення його об'єкта в межах предмету.

Комплексний підхід до наукового дослідження сформувався у ХХ ст. у зв'язку з переходом від класичної раціональної європейської світоглядної парадигми, з її чітким розмежуванням між суб'єктом і об'єктом дослідження, жорсткою регламентованістю технічних і моральних приписів, до некласичної, характерною рисою якої є міждисциплінарність, проблема релятивності і співвіднесення суб'єкта й об'єкта. Остання ж, у свою чергу, перебуває в процесі трансформації в оновлений, постнекласичний варіант, який передбачає експлікацію ціннісно-нормативних принципів з різних сфер наукового знання і співвіднесення їх з соціальними цілями і цінностями [5, с. 222].

Характеризуючи сутність цього підходу С.М. Корсаков слушно зауважує, що він реалізується через принцип взаємної додатковості. Взаємна додатковість реалізується там, де потребами самого дослідження диктується необхідність зорганізувати бачення об'єкта з найрізноманітніших позицій, необхідність поєднання в пізнанні методів різних наук, необхідність синтезу різноаспектного знання, його комплексування» [6, с. 24]

Необхідність використання комплексного методологічного підходу для проведення дослідження корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки обумовлена, передусім, складністю його предмету, в тому числі як багатогранного соціального явища, а відтак, важливо пізнати його властивості як цілого (разом із різноманітними складовими), а також умови, що визначають це явище.

Складність проблем протидії корупційній злочинності як об'єкта аналізу обумовлює загальну потребу застосувати системний підхід до його дослідження. В основі цього методологічного підходу лежить дослідження об'єктів як систем [7, с. 6]. В свою чергу, під системою слід розуміти «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь»; «будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» [8, с. 203].

Професорка А.І. Долгова є найбільш послідовним прибічником дослідження злочинності як системного утворення, констатує, що обґрунтування системного характеру злочинності має будуватися на визнанні злочинності в якості специфічної підсистеми суспільства як елементу більш загальної системи – суспільства в цілому; обґрунтуванні певної цілісності злочинності як цілого, а також її окремих елементів на основі виділення єдиного критерію якості; виокремленні окремих елементів (підструктур) злочинності, які знаходяться між собою у взаємозв'язку, взаємообумовленості. На думку вченої, основою взаємозв'язку виділених підструктур злочинності є злочинна діяльність в її розвитку. За певних умов один вид злочинності породжує інший або впливає на них [9, с. 11].

З огляду на об'єкт даного дослідження системний підхід до вирішення проблем протидії корупційній злочинності обумовлює необхідність розглядати та досліджувати самі поняття «корупція», «корупційне кримінальне правопорушення», «корупційна злочинність» як «певну єдність багатьох взаємопов'язаних частин», «як певну структуру, яка для забезпечення своєї життєздатності захищається від зовнішнього несприятливого для себе впливу», тобто «як певну систему, яка ефективно функціонує».

Здійснений в межах даного підрозділу аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених щодо обґрунтування доцільності використання синергетичного підходу під час проведення криминологічних досліджень дозволив встановити його безперечну пізнавальну цінність для дослідження проблем протидії корупційній злочинності у сфері військової безпеки.

Зокрема, під «синергетикою», що у перекладі з грецької означає «який діє обопільно, узгоджено» слід розуміти напрям і загальнонаукову програму міждисциплінарних досліджень, які вивчають процес самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур у відкритих фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та інших системах. Згідно з синергетичним підходом, самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації відповідно до певних патернів (моделей) [10, с. 580-581].

В науковій літературі з цього питання вчені наголошують на істотній відмінності синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання, яка полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує при цьому не саму сутність складових частин (елементів) цих систем, а характер системних зв'язків між цими елементами [11, с. 5].

Розглядаючи нові можливості синергетичного підходу в рамках дослідження проблем протидії корупційній злочинності у сфері військової безпеки ми поділяємо думку вчених, які констатували, що оригінальні уявлення синергетики про багатоваріантність і непередбачуваність, види випадковості, глибокий взаємозв'язок хаосу і порядку, процеси і механізми самоорганізації в природі і суспільстві, специфіку відкритих (нелінійних) систем такими заслуговують на застосування у криминології [12, с. 6].

Відтак в даному дослідженні синергетичний підхід буде корисним як для пояснення детермінації корупційної злочинності у сфері військової безпеки в Україні, так і для визначення найбільш ефективних заходів протидії їй.

Наступним структурним елементом методології дослідження є методи пізнання, визначення сутності поняття яких і досі залишається дискусійним питанням у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

З цього приводу А.П. Закалюк наголошує, що метод визначає доктринальні засади і спосіб здобуття наукових знань, але не є інструментом цього процесу. Тобто, на думку вченого, метод – це елемент теорії, результат теоретичного обґрунтування способу пізнання, який звернутий до потреб дослідження, проте не є елементом останнього у прямому розумінні. При цьому реалізація методу пізнання, його теоретичних положень здійснюється, на думку вченого, через розроблення та застосування певних операційних інструментів, здебільшого методик, які належать до технології дослідження [13, с. 98].

Як спосіб пізнання, дослідження явищ природи та суспільного життя, а також сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирі-

шенню конкретного завдання визначають аналізоване нами поняття В. М. Шейко та Н. М. Куш-наренко [14, 64].

Методологічною основою дослідження кримінологічних засад протидії корупції у сфері воєнної безпеки, як і будь-якого іншого кримінологічного дослідження, безперечно є філософські методи. Насамперед, діалектичний метод, завдяки використанню якого можна дослідити генезу того чи іншого явища, причинно-наслідкові зв'язки подій. Цей метод загально визнаний кримінологами як найважливіший, оскільки завдяки його використанню дослідник може з'ясувати закономірності подій і явищ, а також прогнозувати їх подальший розвиток. Прийнято вважати, що саме філософія діалектичного детермінізму відіграє роль гносеологічного базису в кримінології [15, с. 45].

В свою чергу, діалектичний детермінізм обґрунтовує сутнісний зв'язок явищ та подій, пояснює їх походження та переродження, перехід з одного стану в інший, появу нових якостей. Він містить відповідь на запитання про те, чи обумовлені явища світу у своєму існуванні та розвитку, чи має ця обумовленість регулярний або випадковий, невпорядкований характер [16, с. 8].

Крім цього, закони діалектики мають велике значення для характеристики рівня, стану та динаміки злочинності з точки зору кримінологічної науки. Наприклад, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін показує, як здійснюються зв'язки та відбувається розвиток, яким є їхній механізм. Закон заперечення характеризує напрям і форму розвитку, поступовість, відносну повторюваність певних моментів старого. Основою для цього закону є категорія діалектичного заперечення. Суперечливість явищ передбачає стрибкоподібний перехід від однієї якості до іншої, що з боку взаємовідносин старого і нового є процесом заперечення [17, с. 312].

З огляду на предмет даного дослідження діалектичний метод, який ґрунтується на гносеологічних можливостях законів та категорій діалектики, дає змогу розкрити об'єктивні закономірності кримінологічної практики протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки. Зокрема, закон переходу кількісних змін у якісні надає можливість охарактеризувати спосіб еволюції кримінологічних засад здійснення цієї діяльності; закон заперечення заперечень, – спрогнозувати зміни у її правовому регулюванні на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні.

Наступну групу складають загальнонаукові методи теоретичного пізнання, що використовуються у більшості галузей знань: формально-логічні методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, а також абстрагування, системно-структурний, порівняльний та історичний методи.

Зокрема, за допомогою методу аналізу, досліджуваній предмету мисленнево поділяється на складові частини, які досліджуються окремо як складові частини одного цілого [18, с. 6]. В процесі пізнання аналіз використовується у нерозривній єдності з методом синтезу, в основу якого покладено процес складання, об'єднання складових частин об'єкта в єдине ціле, відтак за його допомогою відбувається узагальнення основних ознак, якостей об'єкта, що надає можливість розкрити зміст поняття, що складають предмет дослідження, а також сформулювати проміжні та загальні висновки.

Використання методу індукції, заснованого на умовиводах від приватного до загального, від фактів – до теоретичних висновків і узагальнень надає можливість сформувати цілісні системні знання про корупційну злочинність у сфері воєнної безпеки на основі знань про її окремі сторони, прояви. За допомогою дедукції, яка завжди виступає в єдності з індукцією, робляться висновки щодо одного з елементів множини на основі знання загальних властивостей цієї множини. В свою чергу, абстрагування як метод пізнання лежить в основі процесів узагальнення та формування понять [18, с. 4].

Таким чином, в аспекті зазначених вище пізнавальних можливостей методів аналізу та синтезу, дедукції та індукції та абстрагування їх використання в нашому дослідженні надає можливість розкрити зміст понятійно-категоріального апарату кримінологічної протидії корупції у сфері воєнної безпеки, сформулювати й обґрунтувати проміжні та загальні висновки, а також здійснити логіко-семантичний аналіз питань її правового регулювання задля виявлення прогалин і розробки пропозицій щодо їх усунення тощо.

Проте з огляду на складність об'єкта даного дослідження, – корупції у сфері воєнної безпеки, яка до того ж розглядається в системі протидії злочинності, застосування зазначених вище наукових методів є недостатнім для розкриття глибинних основ її детермінації, надання характеристики осіб, які вчиняють корупційні злочини у сфері воєнної безпеки в Україні, а також опрацювання теорії та практики протидії цим злочинним проявам.

Відтак доцільним та перспективним виявляється застосування в даному дослідженні системно-структурного методу, який передбачає всебічний аналіз складних динамічних едно-

стей, частини яких (підсистеми цих цілісних систем) знаходяться між собою в органічній єдності та взаємодії.

Саме взаємозв'язок двох аспектів застосування системно-структурного методу має важливе значення для нашого дослідження. Зокрема, розгляд корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки як множини злочинів та осіб, які їх вчиняють, та виявлення взаємодій між ними надасть можливість проаналізувати структуру злочинності, охарактеризувати її елементи, а також їх взаємодію.

Крім того, дослідження корупційної злочинності у сфері воєнної безпеки буде здійснюватися в рамках більш загальної системи – суспільства, що, в свою чергу, дозволяє виявити зовнішні зв'язки злочинності з різними характеристиками суспільства виділити серед них головні, в тому числі причинні зв'язки, які породжують злочинність. При цьому можна визначити особливості злочинності та її співвідношення з іншими системами, а також те, яку роль виконує корупційна злочинність у сфері воєнної безпеки як підсистема суспільства.

Порівняльний метод полягає у зіставленні однорідних понять, явищ, процесів та з'ясування їхніх спільних і відмінних рис. В межах цього дослідження пізнавальні можливості порівняльного методу використані при з'ясуванні співвідношення поняття «корупційна злочинність у сфері воєнної безпеки» із суміжними категоріями: «корупційна злочинність у військовій сфері», «корупція у сфері воєнної безпеки», «корупція у сфері оборони».

Третю групу методів дослідження криминологічних засад протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки складають конкретно-наукові методи дослідження, серед яких базовими є спеціальні методи юридичної науки (формально-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний, компаративістський метод, метод криминологічного моделювання) поряд із методами інших наук, зокрема, соціології (метод опитування), історії (порівняльно-історичний) та статистики (групування, узагальнення показників тощо).

На особливу увагу заслуговує історико-правовий порівняльний метод, який утворився в результаті перехресного взаємовпливу спеціально-наукових історичних та правових методів в історико-правовій науці. В його основі лежать порівняльно-історичний та порівняльно-правовий методи. Зокрема, пізнавальні можливості історико-правового порівняльного методу нададуть змогу дослідити історичні джерела національного та зарубіжного права, в яких встановлювалася відповідальність за корупційні злочини, з'ясувати їх зміст за допомогою грамагічного, формально-логічного, системного, історико-політичного та інших способів тлумачення норм права, а також порівняти їх між собою з метою отримати інформацію про їх подібність або ступінь схожості чи відмінності.

Таким чином, пізнавальні можливості формально-правового методу нададуть змогу розкрити у даному дослідженні зміст нормативно-правових приписів, що закріплюють правові засади протидії корупції у сфері воєнної безпеки в Україні. Пізнавальні можливості цього методу при дослідженні криминологічних засад протидії корупції у сфері воєнної безпеки в Україні дозволять сформулювати дефініції понять, які складають предмет наукової розвідки, а також виділити їх суттєві ознаки.

У сучасних умовах розвитку і зміцнення міжнародних зв'язків України, її євроінтеграції для юридичної науки і практики особливо важливе пізнавальне значення має метод порівняльно-правознавства (компаративістський метод).

Зокрема, компаративістський метод надасть можливість встановити загальні риси та відмінностей у вітчизняному та міжнародно-правовому регулюванні антикорупційної діяльності (на універсальному та на регіональному рівнях), а також в окремих зарубіжних країнах.

Використання статистичних методів (групування, узагальнення показників тощо) необхідно для узагальнення результатів та репрезентації даних, отриманих у ході дослідження нами емпіричного матеріалу (офіційних статистичних даних про злочинність, відомості про соціально-економічний стан країни, дані проведеного опитування респондентів тощо).

Соціологічні методи (опитування, вивчення документів) забезпечують отримання необхідних емпіричних даних із проблематики даного дослідження щодо практичного досвіду протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки. Зокрема, використання методу анкетування в межах даного дослідження надасть можливість з'ясувати як суспільну думку, так і думки працівників окремих правоохоронних органів з проблемних питань протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки.

Висновки. Отже, під методологією дослідження криминологічних засад протидії корупції у сфері воєнної безпеки слід розуміти сукупність принципів підходів і методів пізнання, яка

на нашу думку, є найоптимальнішою для розв'язання визначених вище дослідницьких завдань, оскільки забезпечує отримання достовірних та науково-обґрунтованих висновків про предмет дослідження, а також формування пропозицій за для забезпечення підвищення ефективності механізму протидії корупційній злочинності у сфері воєнної безпеки в Україні.

Список використаних джерел:

1. Курс советской криминологии : в 2 т. / под ред. В. Н. Кудрявцева и др. Москва : Юрид. лит. 1985. Т.1. 416 с.
2. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права : монография. Изд. 3-е перераб. и дополн. Москва : СГА, 2003. 521 с.
3. Скакун О. Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень* : матеріали ХХІІІ Міжнар. істор.-прав. конф., 24-26 вер. 2010 р. Київ; Сімферополь : Доля, 2011. С. 19–27.
4. Данчук М. Д. Психологічні особливості виникнення та подолання корупційного делікту правоохоронців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2007. 20 с.
5. Лукьянов В. Г. Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. *К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана*: материалы Междунар. науч. конф. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С. 221–224.
6. Корсаков С. Н. Философская концепция комплексного исследования человека в творчестве И. Т. Фролова : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филос. наук : 09.00.13. Москва, 2011. 45 с.
7. Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Методологія системних досліджень в державному управлінні : навч. посіб. Київ : ВПЦ АМУ, 2011. 116 с.
8. Словник української мови: у 11 т. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 920 с.
9. Долгова А. И. Системно-структурный характер преступности. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1984. Вып. 41. С. 3–16.
10. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
11. . Лукашевич С. Ю., Груба Д. І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип.1. С.1–17.
12. Джужа О. М., Орлов Ю. Ю., Калужний Р. А. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики. *Право і суспільство*. 2009. Вип. 2. С. 3–12,
13. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології : у 3 кн. Кн.1. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
14. Шейко В. М., Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Вид. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання-Прес, 2002. 295 с.
15. Курс лекцій по криминологии / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысоед. Харьков : Одиссей, 2007. 280 с.
16. Кедров Б. М. Научная концепция детерминизма. *Современный детерминизм. Законы природы* / редкол. Г. А. Свечников и др. Москва : Мысль, 1973. С. 6–35.
17. Зайчук О. В., Оніщенко М. Н. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
18. Подольская Е. А. Методология научных исследований : терминологический словарь. Харьков : НУА, 2016. 124 с.